

Е-учење у високошколском образовању из перспективе критичке педагогије Паула Фреиреа

Лука Николић¹

Одељење за педагогију и андрагогију, Филозофски факултет,
Универзитет у Београду, Србија

Апстракт Експанзија дигиталних технологија која је свејачија у савременом образовном контексту указује на неопходност анализе различитих појмова који су уско повезани с њиховом имплементацијом у високо школство, као и на проблематизацију њихове употребе из полазишта различитих педагошких концепција. Један од најраспрострањенијих видова употребе дигиталних технологија представља е-учење које све више налази своје место у високошколском образовању. Имајући у виду чињеницу да се појмови е-учења и учења на даљину веома често користе као синоними, у овом раду се пре свега врши њихово разграничење. Стављањем фокуса на е-учење, анализира се његова распрострањеност и употреба у савременом високошколском образовању, два основна модела е-учења (синхрони и асинхрони), као и Мудл (Moodle) и Блекборд (Blackboard), најраспрострањеније платформе за е-учење које се користе у високошколској настави. Поред приказа неких основних елемената е-учења неопходних за његово разумевање, фокус је стављен и на анализу е-учења у контексту карактеристичних елемената критичке педагогије Паула Фреиреа два концепта образовања, поличност и дијало.

Кључне речи: дигиталне технологије, е-учење, високошколско образовање, критичка педагогија.

Увод

Несумњиво је да је крај XX, а нарочито почетак XXI века донео велике промене у погледу експанзије употребе дигиталних технологија у различитим друштвеним сферама. Поред употребе у економској, политичкој и културној сфери, дигиталне технологије продиру у образовни систем у целиности, између осталог, у великом обиму и у високошколско образовање и високошколску наставу. Једна од импликација ових промена укључује и различита научна истраживања о употреби дигиталних технологија у образовању, при чему је неопходно појмовно-терминолошко одређење различитих елемената који се односе на њихову употребу у образовању. У првом реду, реч

¹ lukanikolic141993@gmail.com

је о неопходности утврђивања разлике између учења на даљину (distance learning) и е-учења (e-learning) с обзиром на распрострањеност њихове употребе у контексту високошколског образовања. Након одређивања разлика у појмовима фокусираћемо се само на употребу е-учења у праксама на високошколским установама, претежно универзитетима, кроз анализу два основна типа електронског учења, синхроног и асинхроног (Hrastinski, 2008; Granda, Nuño, Suárez, & García, 2013) и различитим системима за учење који се користе у оквиру е-учења на нивоу високошколског образовања. Поред представљања типова е-учења и њихове улоге у високом школству, овај сложени вид учења анализираћемо из перспективе критичке педагогије бразилског филозофа и педагога Паула Фреиреа. Узимајући у обзир неке од полазних основа његове педагогије, као што су политичност, дијалошки приступ, као и два концепта образовања о којима говори – банкарски и проблемски или еманципаторски (Freire, 2018), покушаћемо да одредимо како би се из поставки Фреиреове педагогије могао проблематизовати концепт е-учења, које су његове мане и предности, као и да ли постоји простор за његово унапређивање у складу с полазиштима критичке педагогије.

Учење на даљину и е-учење – неосновани синоними

Појава и употреба дигиталних технологија у образовној сфери утицала је и на редефинисање и погрешно тумачење одређених појмова. То постоји и при дефинисању појмова е-учење и учење на даљину. Кулето и Дедић (2014) потврђују овакво схватање и тумаче да се: „образовање на даљину најчешће повезује с напретком у информационим технологијама, који је омогућио да наставни процес напусти оквире традиционалне учионице и постане доступан ученицима у њиховим домовима” (Kuleto i Dedić, 2014: 84). Такође наилазимо на схватања да креатори образовних политика, наставници и истраживачи који су укључени у рад установа на високошколском нивоу наизменично користе појмове е-учења и учења на даљину као синониме (Guri-Rosenblit, 2009). У дефинисању појма учења на даљину ипак можемо уочити разлике у односу на е-учење. Пре свега, учење на даљину датира још из XIX века, када је у Бостону 1873. године основано удружење волонтера које је имало за циљ да путем поште испоручује наставне материјале за жене које нису имале прилику да долазе у школу (Kuleto i Dedić, 2014). Такође у XIX веку, универзитети у Европи мењају један део своје праксе и уместо образовања у оквиру факултета организују поучавање на даљину. Уместо да студенте са различитих локација окупљају на једном месту да би их поучавали, сматрали су да је неопходно направити искорак ка ученицима и „приближити” им наставу (Guri-Rosenblit, 2009). Ова два историјска примера довољна су нам да закључимо које су неке од главних одлика поучавања на даљину – чињеница да су наставници и ученици физички одвојени једни од других (Guri-Rosenblit, 2009) и чињеница да се улажу напори да се омогући образовање ученицима који нису у могућности да буду на месту одржавања наставе (Moore, Dickson-Deane, & Galyen, 2011).

Појам е-учења такође наилази на различита тумачења у оквиру савремене литературе на основу које можемо закључити да е-учење подразумева употребу средстава информационих технологија, претежно интернета, али и интранета и екстранета у

служби образовања (Arkorful & Abaidoo, 2014; Górska, 2014; Moore, Dickson-Deane, & Galyen, 2011). Е-учење у сваком случају подразумева облик рада који се може користити за учење и поучавање и који наставници користе да би унапредили своју праксу, а можемо га схватити и као својеврстан покушај да се промени парадигма традиционалне наставе и тежи ка партиципативнијој настави посредством интернета (Górska, 2014). Одређени аутори посебно проблематизују димензију промене односа моћи у процесу стицања знања и, полазећи из угла конструктивистичке парадигме, сматрају да није довољно ограничити дефинисање појма е-учења само кроз одређење да укључује дигиталне технологије, већ да е-учење представља промену доживљаја учења индивидуе и подразумева активност индивидуе у стицању знања и његову активну партиципацију у том процесу (Tavangarian, 2004, према: Moore, Dickson-Deane, & Galyen, 2011: 130).

Највећи проблем у разграничавању ова два појма ипак је донео развој дигиталних технологија, поготово због њихове имплементације у оквиру учења на даљину. Како и е-учење и учење на даљину подразумевају коришћење различитих средстава дигиталних технологија и интернета, ова два појма се често схватају синонимно. Иако није оправдано одвојити их у односу на критеријум какав је употреба наведених средстава, физичка одвојеност која је увек присутна у учењу на даљину не мора бити нужно заступљена у е-учењу, већ наставници и ученици могу у самој учионици користити различите платформе и различите дигиталне алатке за учење.

Е-учење у високошколском образовању

Целокупни систем образовања, па самим тим и високошколско образовање, под снажним је утицајем развоја дигиталних технологија, због чега у своју праксу уводи употребу било е-учења било учења на даљину. Тренд који је захватио већину универзитета широм света укључује и чињеницу да различите земље у оквиру своје законске регулативе, претежно закона о високом школству, регулишу употребу ова два вида учења (Górska, 2014). Детерминанта која утиче на имплементацију е-учења односи се на развијеност и богатство саме земље, те се истиче да су тренутни лидери у овој области скандинавске земље (Holmstrom & Pitkanen, 2014), али приметно је да је и у другим, неразвијенијим земљама употреба е-учења у праксама високог школства распрострањена, као и да се у њима спроводе различита емпиријска истраживања која се односе на техничку опремљеност институција, компетенције наставника за употребу дигиталних технологија и различитих платформи које се користе за овај вид учења. (Archibong & Effiom, 2009; Holmstrom & Pitkanen, 2014). Чињеница да државе и поред својих економских проблема инсистирају на примени е-учења у својим високошколским праксама несумњиво нам говори о значају ове врсте учења и о предностима које оно носи. Аркорфул и Абаидо (2014) истичу да је јака страна е-учења флексибилност која се пружа наставницима, ученицима, као и самим високошколским установама у организовању студијског програма (Arkorful & Abaidoo, 2014). Поред тога, количина и диверзитет информација до којих се може доћи уз помоћ ове врсте учења, поготово узимајући у обзир количину информација

на интернету, афирмишу употребу е-учења. Још једна карактеристика овог облика учења јесте могућност развијања дијалога у дигиталном простору.

Готово ниједна критичка или еманципаторска концепција педагогије не може се замислити без аболирања ауторитарне позиције наставника и преконфигурације односа моћи на релацији наставник–ученик.

Критичка педагогија, а посебно Фреиреова теорија велики значај даје развијању дијалога и промени односа на релацији наставник–ученик, а е-учење видимо као један од могућих начина за потенцијално превазилажење ауторитарне позиције наставника и својеврстан пут ка еманципаторском образовању. Кроз различите платформе као што су нпр. Блекборд или Мудл, наставници могу отворати просторе за дискусију и тиме омогућити студентима који имају проблем да отворено дискутују са наставницима у настави на високошколској установи већу активност и партиципацију у сопственом образовању, проширивши тиме и обухват ученика укључених у дијалог. Такође, отвара се простор и за размену идеја међу ученицима у којем може доћи и до развијања сарадње кроз уважавање перспективе других и пораста сензибилитета за различитост (Wagner et al., 2008, према: Arkorful & Abaidoo, 2014). На трагу уважавања личности и индивидуалности које се прожима кроз претходно изнесене предности лежи још једна снага е-учења. Е-учење узима у обзир и индивидуалне разлике у учењу, које несумњиво постоје међу ученицима. Уз адекватно дизајниране курсеве, ученицима је омогућено да се у краћем или дужем временском периоду задрже на неком одређеном сегменту који курс нуди и на тај начин направе себи одређени ритам по коме могу да пролазе кроз садржај курса. Распрострањеност и предности не значе одсуство мана, посебно из перспективе критичке педагогије, али утицај који е-учење има на савремено образовање свакако говори у прилог неопходности подробније анализе врста е-учења и типичних платформи које се користе у контексту високошколског образовања.

Синхроно и асинхроно е-учење

У оквиру различитих теоријских и емпиријских истраживања на тему е-учења наилазимо на основну поделу облика е-учења, синхроно и асинхроно (Holmstrom & Pitkanen, 2014; Hrastinski, 2008; Ogbona, Ebezim, & Obi, 2019), при чему ће нам асинхронни облик бити релевантнији за анализу, пре свега због његове веће распрострањености у образовним праксама у високом школству. Синхронни облик е-учења приближнији је традиционалној настави јер подразумева да наставник и ученик у истом тренутку буду на платформи на којој се учење одвија (Holmstrom & Pitkanen, 2014). Коришћењем овог облика е-учења може се подстицати дијалог у настави, наставници могу да отворе простор за развијање дискусије у реалном времену, чиме се код ученика ствара осећај веће укључености у наставу а „смањује изолованост“ (Hrastinski, 2008: 54). Храстински (2008) такође истиче да се кроз овај облик, за који је карактеристично деловање у истом тренутку / реалном времену (real time), повећава персонална партиципација и ученици могу осетити веће узбуђење за рад, мотивисаност и може водити ка грађењу значења. Такође, овај модел користан је и за наставнике који нису

још сигурни у своју компетентност за коришћење различитих платформи е-учења и прибегавају овом виду е-учења, при чему најчешће користе Скајп (Skype) као одабрану платформу (Eaton, 2010, према: Holmstrom & Pitkanen, 2014).

Асинхроно е-учење најчешће се повезује са коришћењем имејлова, онлајн дискусионих панела и различитих платформи за учење. Оно што је карактеристично за овај облик учења јесте да ученици и наставник не морају бити у истом тренутку на мрежи путем које се настава одвија (Hrastinski, 2008). Овај облик учења омогућава већу флексибилност у погледу планирања времена у коме ће ученици пролазити кроз садржај курса. Наставник у том случају обично поставља различите материјале, задатке на основу којих ће оцењивати студенте и отвара питања за дискусију. Наравно, овај облик е-учења отвара простор и за сарадњу и комуникацију између ученика, и обезбеђује им већи степен слободе у одређивању темпа учења који им одговара. У односу на димензију партиципације, може се рећи да је асинхрони облик е-учења у већој мери усмерен на домен *коиницивне партиципације* (Hrastinski, 2008: 55), која подразумева да постоји више времена за рефлексiju ученика о сопственом раду, али и пружање ученицима могућност дубоке обраде различитих информације и ставова како других ученика тако и наставника.

Поред дидактичких и сазнајних предности које пружају оба модела е-учења, још једна предност односи се на ефикасност. Комерцијализација високог школства под утицајем неолибералних политичко-економских уређења већине светских земаља усмерена је и на обезбеђивање максималне ефикасности, односно долажења до одређених исхода уз што мање потрошених ресурса. Узимајући у обзир ову чињеницу, није необично што асинхроно е-учење више проналази простор за имплементацију у високошколским праксама баш из перспективе ефикасности. Не само да се смањује потрошња материјалних ресурса, већ се не троши ни људски капитал у виду наставника, који се може употребити за неке друге активности, имајући у виду да не мора увек да буде присутан уколико претходно већ припреми материјал за курс.

Мудл и Блекборд – најраспрострањеније платформе е-учења

Питање избора адекватне платформе за е-учење представља изазов за наставнике у високошколским установама. Изазов је у материјалним и техничким ограничењима на која могу наићи у пракси у установи у којој раде, али и у личним дилемама у смислу поседовања адекватних знања да се одабере платформа која одговара потребама студената, с једне стране, а и коју они знају да користе, с друге стране. Ипак, на тржишту могућих платформи за коришћење у сврху е-учења, нарочито асинхроног е-учења у високом школству, доминирају системи за управљање учењем (Learning management systems) Мудл и Блекборд (Benta, Bologna, & Dzitac, 2014; Peñafiel, Vázquez, & Morá, 2016), уз Сакаи (Sakai) који је у нешто мањој мери заступљен, али који такође проналази своје место код једног дела корисника (Nabi, 2012).

Представљајући скраћеницу за модуларну динамичну средину за учење усмерену на садржаје (Modular Object Oriented Dynamic Learning Environment), Мудл је

систем за управљање учењем развијен 2002. године у Аустралији и, према подацима из 2011. године, има око 45 милиона регистрованих корисника у 214 земаља широм света. Идеја која је стајала иза пројекта стварања Мудла била је усмерена на стварање дигиталног окружења које би подстицало ученичку партиципацију (Tabot, Oyibo & Namada, 2013). Овај систем омогућава наставницима да прате активност ученика, оцењују њихов рад, постављају питања за дискусију и различите материјале за учење. С друге стране, ученицима је омогућено да поставе питања наставнику који модерира Мудлом, да дискутују са колегама кроз писање коментара, као и перманентан приступ материјалима за учење (Ibid: 18). Предности које Мудл пружа су релативно ниска цена и могућност куповине једне лиценце за коришћење на различитим уређајима у оквиру целог универзитета. Мудл такође отвара велики број могућности у погледу коришћења различитих алатки у оквиру саме платформе, као и флексибилност у односу на језик који се може користити, где у падајућем менију ученици и наставници могу изабрати језик који ће користити приликом рада на платформи (Tabot, Oyibo & Namada, 2013). Још једна од предности коју истичу Мартинез и Џагантан (2008) јесте снажно присуство техничке подршке широм света, која је резултат великог броја корисника и распрострањености употребе Мудла (Martinez & Jagannathan, 2008). С друге стране, неке од мана које се издвајају јесу чињенице да се неки додатни елементи на платформи наплаћују и када се лиценца уплати, не подразумева да се добију све могућности које Мудл пружа. Такође, приметне су техничке компликације које се односе на жалбе корисника о комплексности коришћења одређених опција, као и неконзистентност у приказивању садржаја и функционисања опција у односу на претраживаче у којима се користе.

Свакако један од лидера у области система за управљање учењем у области високошколског образовања и високошколске наставе (Tabot, Oyibo, & Namada, 2013: 15) јесте Блекборд платформа, развијена колаборацијом ванредног професора на државном универзитету у Аризони, Метјуа Питинског (Mathew Pittinsky) и бизнисмена Мајкла Чејсена (Michael Chasen) 1997. године (Pittinsky, 2003). Блекборд платформа изискује употребу интернета и најчешће се користи у асинхронном облику, као и Мудл, и представља платформу на коју наставници постављају материјале за учење, тестове, различите аудио и визуелне материјале који могу бити од користи ученицима. Предности Блекборда су лак приступ материјалима за учење, као и широк спектар форми у којима се материјали могу окачити на платформу, побољшани механизми оцењивања ученика којима јако брзо могу добити повратну информацију о томе како су ученици урадили неки задатак. Поред ових предности, истичу се и лак начин за праћење ученика, побољшавање комуникације кроз различите динамичне облике рада као што је, за Блекборд карактеристична, виртуелна учионица (Tabot, Oyibo, & Namada, 2013). Од неких карактеристичних мана, истиче се тешкоћа при употреби платформе. Према истраживању спроведеном на узорку од 730 чланова особља универзитета у Висконсину (Bradford, Porciello, Balkan & Backus, 2007), дошло се до резултата да су испитаници рекли да им је требало много више утрошеног времена и напора да науче да користе Блекборд. Као и Мудл, Блекборд има проблем компатибилности а одређеним оперативним системима и интернет претраживачима, што такође представља његово техничко ограничење.

Критичка педагогија Паула Фреиреа и е-учење

Педагогија Паула Фреиреа представља неизоставно полазиште за анализирање и практиковање критичког или еманципаторског приступа образовању. Како се Фреире у свом учењу бавио највише животом маргинализованих људи и раду на њиховом, односно заједничком, ослобођењу од репресивних структура друштва које утичу и на образовање, Фреиреову педагогију можемо означити и као еманципаторску (Тadić i Nikolić, 2020). Фреире своју образовну теорију базира на једнакости и активној партиципацији наставника и ученика у образовању, које ће имати импликације и на друштвена кретања, говорећи о здруженом образовању наставника и ученика који су под снажним утицајем манипулативних и репресивних структура друштва (Freire, 2018).

Два главна концепта образовања, од којих Фреире један подржава, а други критикује, јесу проблемски, *еманципаторски* концепт и *банкарски* концепт. У *еманципаторском* виђењу образовања наставник и ученик заједно делују у тумачењу света у коме живе, преиспитујући различите идеје, теорије, принципе, друштво и свет у целисти. Супротстављено овом концепту је *банкарска концепција образовања*, у којој наставник има ауторитарну улогу и власништво над знањем, док се ученици схватају као празне посуде у које наставник треба да сипа своје знање, синонимно постављању депозита у банку (Freire, 2018). Иако Фреире није деловао у периоду када су средства информационих технологија, па самим тим и е-учење били развијени у овој мери, говорио је о томе да ће употреба технологија у образовању бити незаобилазна у будућности (Freire, 2014: 75, према: Boyd, 2016). Банкарски концепт можемо проблематизовати и из перспективе коришћења две основне платформе за е-учење о којима смо говорили. Приметно је да, поред разлика које постоје у оквиру две платформе, једна од доминантнијих сличности јесте та да наставник поставља одређене материјале за учење који ће бити потребни ученицима за завршавање курса. Самим тим, можемо говорити о банкарском приступу образовању који је присутан и у оквиру е-учења на високим школама. Наставник поново користи позицију ауторитета, у овом контексту из улоге модератора курса на платформи и испоставља готове материјале које ученици треба да усвоје. На тај начин, можемо рећи да се лимитира конструктивистичка идеја здруженог образовања о којој Фреире говори и враћа на модел у коме наставник испоставља своје знање ученицима и очекује да их тако усвоје. Фреиреова педагогија инсистира на конструктивистичком приступу постављања проблема, који позива студенте да критички анализирају свет у коме живе са циљем откривања стварности и деловања супротно доминантним репресивним механизмима контроле. У критичкој учионици студент понекад може узети делове улоге наставника, а наставник постаје ученик, чиме долази до здруженог образовања и промене образаца расподеле моћи на овој релацији (Boyd, 2016:175). Поново можемо говорити о значају критички оријентисаног наставника који не треба инсистирати на готовим материјалима и готовим решењима, већ стварати алатке у мору могућности које му ове платформе пружају и подстицати ученике на активну партиципацију.

Поред посматрања е-учења у односу на то како се знање стиче и специфичног односа између наставника и учења у настави, концепт е-учења посматраћемо из перспективе политичности. Фреире сматра да се наставници који заузимају став да је образовање аполитично слажу са садашњим образовањем и прихватају свет у коме делују какав јесте, без веће жеље за проблематизацијом контекста, подстичући де-хуманизацију и маргинализацију својих ученика (Boyd, 2016: 172), супротно идејама еманципације. Један од основних захтева који се мора поставити у преиспитивању и промени друштва за које се Фреире залаже је анализа из политичке перспективе. С обзиром на то, у проблематизовању е-учења неопходно је поћи од питања зашто је уопште дошло до увођења и развоја е-учења. Према Бојдовом (Boyd, 2016) схватању, разлог за увођење е-учења у високо школство долазио је из економских и политичких разлога усмерених ка експанзији високошколског образовања. Према томе, из перспективе критичке педагогије можемо рећи да иза ове намере високих школа није стајала идеја да ће е-учење бити бољи начин за учење, већ се на е-учење посматрало као на начин да ефикасније реализују своје програме и обухвате већи број студената. У савременом контексту, када је присутна све већа комерцијализација високог школства (Bodroški-Spariosu, 2012) и када универзитети преузимају пословне моделе функционисања по угледу на велике приватне корпорације, са примарним циљем спремања студената за тржиште рада (Boyd, 2016) базираном на ефикасности, можемо закључити да циљ употребе е-учења на универзитету није усмерен ка анализи друштвеног контекста, проактивном мењању друштва и здруженом образовању, већ ка прилагођавању актуелној политичко-економској ситуацији и живљењу у систему који се представља као датост. Како бисмо покушали да превазиђемо тржишну оријентисаност образовања и тежили ка еманципаторској настави, у пракси би наставници који базирају своје деловање на основама критичке педагогије морали да развијају вежбе и задатке који изазивају студенте да анализирају социјални, културни и политички контекст, укључујући и техничко окружење у коме се изводи настава (Ibid). Наравно, ово представља велики изазов за наставнике и поставља се питање на која ће ограничења наићи у репресивној инстанци коју представља институција у којој раде и колико је заиста уопште могуће деловати супротно доминантној идеологији.

Фреиреово схватање дијалога и е-учења

Дијалог и његово развијање заузимају посебно место у Фреиреовој педагогији и неизоставни су део његовог виђења наставе и учења. Имплицитно можемо закључити да еманципаторски образовни модел који се базира на партиципацији наставника и ученика подразумева управо развијање дијалога на овој релацији. О томе сведоче и одређена тумачења која говоре о Фреиреовој педагогији као „дијалошкој педагогији“.

Дијалог по Фреиреу има за циљ развијање критичке свести код ученика, али и критичку димензију рефлексije наставника о сопственим поступцима (Shih, 2018). Под дијалогом подразумева сусрет две особе посредством света, с идејом тумачења и преиспитивања тог света (Freire, 2018). Оно што је за Фреиреа значајно пре него што

дође до дијалога јесте развијање заједнице за учење која ће бити основа за стварање смисленог дијалога (Boyd, 2016). Стварање ове заједнице подразумева задовољење неких од раније поменутих критеријума, пре свега оних везаних за промену расподеле моћи на релацији наставник–ученик и отварање простора за партиципацију и здружено образовање. Платформе за е-учење о којима смо говорили као један од својих делова садрже елементе који пружају могућност за отварање дијалога. При томе, Фреире не умањује улогу наставника у вођењу дијалога, већ сматра да би наставник требало да размишља о начину на који би дискусије заиста биле усмерене ка откривању света у коме делују, различитих социјалних, политичких и економских фактора који утичу и на ученике, али и на њих саме, односно да покушају да се удаље од базичног нивоа и не остају у оквирима „учионице“. Такође, захтев који се поставља јесте да у дијалогу што мање користе механизме спољашње контроле. У контексту е-учења ефективна дискусија није она која слободно тече, већ има одређени фокус и правац. Од компетенција наставника за коришћење платформи и развијања критичке дискусије, његове мотивисаности за рад и разумевања значаја овог начина структурирања дискусија у е-учењу зависиће на који начин ће дискусије бити спроведене. (Hamilton & Feenberg, 2005; Palloff & Pratt, 2007, према: Boyd, 2016). Када су организоване на партиципативан начин, ове дискусије могу довести до веће дубине разумевања и стварања бољих односа на релацији наставник–ученик, ученик–ученик али и наставник–ученик као пар са светом који истражују и преиспитују.

Закључак

Комплексност и распрострањеност е-учења у високом школству јасно је приметна из приказа само неких од платформи које се користе, као и кроз различите појмовно-терминолошке нејасноће које постоје. Заузимати став којим се ограђујемо од употребе средстава информационах технологија у настави на високим школама, па самим тим и е-учења с правом се може схватити као ретроградан. Експанзија дигиталних технологија и самог е-учења усмерава нас на чињеницу да је савременој педагогији постављен захтев знања и разумевања, али и потенцијалне имплементације дигиталних технологија у образовање. У односу на могућности које су отворене за различите начине коришћења е-учења и добробити које са собом овај вид учења може носити, његова имплементација може представљати иновацију праксе рада у високом школству, који је подржавајући за студенте у домену развијања критичке свести, развијања дијалога и грађењу егалитарних односа у настави и потенцијално у читавом друштву. Ипак, колико год ове могућности потенцијално биле добре, позивају нас и на опрез и на развијање критичког односа према овој форми учења.

Савремена педагошка оријентација означена као критичка или еманципаторска мора тежити ка развијању аутономије, равноправности, плурализма, као и трансформацији и демократизацији образовања и друштва у целини. Узимајући у обзир овакво схватање, поставља се као захтев за сваког ко за своје педагошко полазиште узима вредности критичке педагогије, а укључен је у систем високошколског образовања, пре свега као наставник, да е-учење практикује у служби развијања критичког

става, неговања различитости мишљења, развијања демократских вредности у настави које могу имати импликације и на шири друштвени контекст, чинећи максималан напор ка одупирању доминантном неолибералном политичко-економском систему, који као главну вредност узима ефикасност и остваривање новчаног профита, а у коме је хуманистички аспект образовања запостављен.

Литература

- Archibong, I., & Effiom, D. O. (2009). ICT in University Education: Usage and Challenges among Academic Staff, *An International Multi-Disciplinary Journal*, 3(2), 404-414.
- Arkorful, V., & Abaidoo, N. (2014). The role of e-learning, the advantages and disadvantages of its adoption in Higher Education. *International Journal of Education and Research* 2(12), 397-410.
- Benta, D., Bologa, G., & Dzitac, I. (2014). E-learning platforms in higher education. Case study. *Procedia Computer Science* 31, 1170-1176.
- Bodroški Spariosu, B. (2012). Komercijalizacija visokoškolskog obrazovanja i različiti pristupi osiguranju kvaliteta. *Nastava i vaspitanje*, 61(4), 645-661.
- Boyd, R. (2016). What would Paulo Freire think of Blackboard™: Critical pedagogy in an age of online learning. *International Journal of Critical Pedagogy*, 7(1), 165-186.
- Bradford, P., Porciello, M., Balkon, N., & Backus, D. (2007). The Blackboard learning system, 35(3), 301-314. <https://doi.org/10.2190/X137-X73L-5261-5656>.
- Freire, P. (2018). *Pedagogija obespravljenih*. Eduka: Beograd.
- Górska, D. (2016). E-learning in Higher Education. *The Person and the Challenges*, 6(2) 35-43.
- Granda, J. C., Nuño, P., Suárez, P. J., & García, D. F. (2013). Synchronous E-Learning Tools In M. Hamada (Ed.) *E-learning: New Technology, Applications and Future Trends* (pp. 117-133). New York : Nova Science Publishers, Inc.
- Guri – Rosenblit, S. (2009). *Digital technologies in higher education: sweeping expectations and actual effects*. New York: Nova Science Publishers, Inc.
- Hrastinski, S. (2008). Asynchronous & Synchronous E-learning. *Educase quarterly*, 31(4), 51-55.
- Holmström, T., & Pitkänen, J. (2012). *E-learning in higher education A qualitative field study examining Bolivian teachers' beliefs about e-learning in higher education* (Bachelor thesis). Umeå University, Sweden. Preuzeto sa: https://pdfs.semanticscholar.org/ebde/aa6b2ec3187d5546ec1a5c75cfcb051334bc.pdf?_ga=2.159485181.1309635946.1581475564-1659387510.1581475564
- Kuleto, V. i Dedic, V. (2014). *E Learning = E Učenje: razvoj, tehnologija, budućnost*. Beograd: Link group.
- Machado, M., & Tao, E. (2007). Blackboard vs. Moodle: Comparing user experience of learning management systems. *37th Annual Frontiers in Education Conference - Global Engineering: Knowledge Without Borders, Opportunities Without Passports*, (pp. S4J-7-S4J-12). Milwaukee: Milwaukee School of Engineering.
- Martinez, M., & Jagannathan, S. (2008, November, 10). Moodle: A Low cost solution for successful e-learning. *Learning Solutions Magazine*.
- Moore, J. L., Dickson-Deane, C., & Galyen, K. (2011). E-Learning, online learning, and distance learning environments: Are they the same?. *The Internet and Higher Education*, 14(2), 129–135. <https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2010.10.001>

- Nabi, S. (2012, June, 19). 7 Blackboard competitors with online learning solutions. *Education Dive*. Preuzeto sa <https://www.educationdive.com/news/7-blackboard-competitors-with-online-learning-solutions/35847/>
- Ogobnna, C. G., Ibezim, N. E., & Obi, C. A. (2019). Synchronous versus asynchronous e-learning in teaching word processing: An experimental approach. *South African Journal of Education*, 39(2), 1-14. <https://doi.org/10.15700/saje.v39n2a1383>
- Peñafiel, M., Vásquez, S., & Morá, S. L. (2016). Use of Virtual Classroom: Summarized Opinion of the Stakeholders in the Learning-Teaching Process. In J. Uhomobhi, & G. Costaigliola (Eds.), *CSEDU 2016: Proceedings of the 8th International Conference on Computer Supported Education* (pp. 314-320) Rome: INSTICC.
- Pittinsky, M. (2003). *The Wired Tower: Perspectives on the Impact of the Internet on Higher Education*. Upper Saddle River NJ: FT Press.
- Shih, Y. H. (2018). Rethinking Paulo Freire's Dialogic Pedagogy and Its Implications for Teachers' Teaching, *Journal of Education and Learning*, 7(4), 230-235. <https://doi.org/10.5539/jel.v7n4p230>
- Tabot, A., Oyibo, K., & Hamada, M. (2013). E-learning evolution: past, present and future. In M. Hamada (Ed.) *E-learning: New Technology, Applications and Future Trends*. (pp. 1-32). New York: Nova Science Publishers, Inc.
- Tadić, A. i Nikolić, L. (2020). Emancipatorska pedagogija i participativne obrazovne prakse. U L. Radulović, V. Milin i B. Ljujić (ur.) *Participacija u obrazovanju pedagoški (p)ogledi*, (str. 41-46). Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu i Pedagoško društvo Srbije.

Примљено: 02.03.2020.

Коригована верзија примљена: 10.04.2020.

Прихваћено за штампу: 16.04.2020.

E-learning in higher education from the perspective of Paulo Freire's critical pedagogy

Luka Nikolić

Department of Pedagogy and Andragogy, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, Serbia

Abstract *The expansion of digital technologies, omnipresent in the contemporary educational context, suggests the need for analysis of various concepts closely related to their implementation in higher education, as well as the problematization of their use from the position of different pedagogical conceptions. One of the most widespread forms of use of digital technologies is e-learning, which is increasingly finding its place in higher education. In view of the fact that the concepts of e-learning and distance learning are frequently used interchangeably, this paper seeks to draw a distinction between them. Focusing on e-learning, we analyze its prevalence, and the use in contemporary higher education of two basic e-learning models (synchronous and asynchronous), as well as Moodle and Blackboard, the two prevalent e-learning platforms in higher education. The paper looks at some basic elements of e-learning necessary for its comprehension, and also provides an analysis of e-learning in the context of the characteristic elements of Paulo Freire's critical pedagogy, two concepts of education, politicality and dialog.*

Keywords: *digital technologies, e-learning, higher education, critical pedagogy.*

Электронное обучение в высшем образовании с точки зрения критической педагогики Пола Фрейре

Лука Николич

Кафедра педагогики и андрагогики, Философский факультет, Университет в Белграде, Сербия

Резюме *Экспансия цифровых технологий, повсеместно распространенных в современном образовательном контексте, указывает на необходимость анализа различных концепций, тесно связанных с их внедрением в высшем образовании, а также проблематизацией их использования с точки зрения различных педагогических концепций. Одним из наиболее распространенных видов использования цифровых технологий является электронное обучение, которое все больше находит свое место в высшем образовании. Принимая во внимание факт, что термины «электронное обучение» и «дистанционное обучение» очень часто используются в качестве синонимов, в статье в первую очередь проводится их разграничение. Сосредоточив внимание на электронном обучении, далее анализируется его распространенность и использование в современном высшем образовании, затем две основные модели электронного обучения (синхронное и асинхронное), а также Мудл (Moodle) и Блекборд (Blackboard), наиболее распространенные платформы электронного обучения, используемые в высшем образовании. В дополнение к представлению некоторых основных элементов электронного обучения, необходимых для его понимания, в статье дальше анализируется электронное обучение в контексте характерных элементов критической педагогики Пола Фрейре, двух концепций образования, политики и диалога.*

Ключевые слова: *цифровые технологии, электронное обучение, высшее образование, критическая педагогика.*